

How to Cite This Article : Bagherizadeh, F; Saber, Z. (2024). "The Analysis of the Assassination and Mourning Imagery in *Ilkhani's Shahnameh* Relying on the semiotics Roland Barthes". *Kimiya-ye-Honar*, 13(52): 1-21.

The Analysis of the Assassination and Mourning Imagery in *Ilkhani's Shahnameh* Relying on the Semiotics Roland Barthes

Fateme Bagherizadeh *

Zeynab Saber**

Received : 25.05.2024

Accepted : 08.10.2024

 10.22034/13.52.1

Abstract

Ferdowsi's *Shahnameh* is one of the literary works in which the narratives of the heroes' assassination and mourning for them are expressed, and in some of its visual versions, images with the theme of mourning have been depicted. The painters of *Ilkhani's Shahnameh*, one of the masterpieces of the Mongol epoch and the first school of Tabriz, have frequently portrayed images of assassination and mourning in this masterpiece. In terms of studying paintings with these themes in *Ilkhani's Shahnameh*, a correct understanding of the signs and visual concepts of the paintings is not achieved by only relying on the text and poems of the *Shahnameh*. Thus, in this research, the images of assassination and mourning in *Ilkhani's Shahnameh* have been analyzed based on Roland Barthes' semiotics. The consequences show that the paintings in *Ilkhani's Shahnameh*, this worthwhile masterpiece, whose creators had more elevated dreams than just creating a work of art, not only reflects on the procedure of creation and evolution of Iranian art but also mirrors creeds, beliefs, socio-political currents and signs of Iran in the Mongol epoch. Selected images from this Shahname with the theme of assassination and mourning have been subjected to structural and content analysis with a different viewpoint based on "Roland Barthes semiotics". By explaining and revealing the relationship between the explicit and implicit implications of the text and the imagery, it was stated that the explicit implication of the mourning paintings refers to the original and written text (songs of the Shahname). Upon analyzing the implied implications, the connection of the mourning images implies the situation of the Iranian people after the Mongol attack and massacre. In the analysis of the second implied implication, it can be said that the images of assassination, mourning, and funeral in *Shahnameh*, emphasizing the position of the current minister, Khwaja Ghiyath al-Din Muhammad, imply the immortality the memory of the assassination of his father, Sheikh Fazlullah Hamedani.

Key words: *Ilkhani's Shahnameh*, mourning, painting, explicit implication, implicit implication

* PhD Candidate, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email : f.bagherizadeh@au.ac.ir

** Associate Professor, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author). Email : z.saber@au.ac.ir

ارجاع به مقاله: باقری‌زاده، ف؛ صابر، ز. (۱۴۰۳). «تحلیل نگاره‌های قتل و سوگواری در شاهنامه ایلخانی با تکیه بر نشانه‌شناسی رولان بارت». کیمیای هنر، ۱۳(۵۲): ۱-۲۱.

تحلیل نگاره‌های قتل و سوگواری در شاهنامه ایلخانی با تکیه بر نشانه‌شناسی رولان بارت

فاطمه باقری‌زاده*

زینب صابر**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۷

doi 10.22034/13.52.1

چکیده

شاهنامه فردوسی، از جمله آثار ادبی است که در آن روایات قتل قهرمانان و سوگواری بر آنها بیان شده و در برخی از نسخ مصور آن، نگاره‌هایی با مضمون سوگواری مصور شده‌اند. نگارگران شاهنامه ایلخانی که یکی از شاهکارهای عصر مغول و مکتب اول تبریز است، به کرات نگاره‌های قتل و سوگواری را در این اثر به تصویر کشیده‌اند. در باب مطالعه نگاره‌هایی با این مضامین در شاهنامه ایلخانی، صرفاً با تکیه بر متن و اشعار شاهنامه درک چندان درستی از نشانه‌ها و مفاهیم بصری موجود در نگاره‌ها حاصل نمی‌شود. لذا در این پژوهش نگاره‌های قتل و سوگواری در شاهنامه ایلخانی براساس نشانه‌شناسی رولان بارت^۱ بررسی شده است و نتایج نشان می‌دهد نگاره‌های شاهنامه ایلخانی، این اثر ارزشمند، که پدیدآورندگان آن اهدافی والاتر از صرف خلق یک اثر هنری داشته‌اند، نه تنها سیر آفرینش و تکامل هنر ایرانی را به نمایش می‌گذارد، بلکه بازتابی از اعتقادات، باورها، جریانات اجتماعی-سیاسی و نشانه‌هایی از ایران در دوره مغول است. نگاره‌های انتخابی از این شاهنامه با مضمون قتل و سوگ، با دیدگاهی متفاوت، براساس «نشانه‌شناسی رولان بارت» مورد تجزیه و تحلیل ساختاری و محتوایی قرار گرفته است. با تشریح و آشکارسازی ارتباط دلالت‌های صریح-ضمنی، میان متن و تصویر، بیان شد که دلالت صریح نگاره‌های سوگ بر متن اصلی و مکتوب (سروده‌های شاهنامه) دلالت دارد. در بررسی دلالت‌های ضمنی، ارتباط سوگ نگاره‌ها به وضعیت مردم ایران پس از حمله و قتل عام مغول دلالت دارد. در تحلیل دلالت ضمنی دوم نیز می‌توان گفت نگاره‌های قتل و سوگواری در این شاهنامه با تأکید وزیر وقت، خواجه غیاث‌الدین محمد، به بزرگداشت خاطره قتل پدرش، خواجه فضل‌الله همدانی، دلالت دارد.

واژه‌های کلیدی: شاهنامه ایلخانی، سوگواری، نگارگری، دلالت صریح، دلالت ضمنی

۱. مقدمه

پیوند عمیق ادبیات و تصویرگری غیرقابل انکار است و شاهنامه فردوسی بیشتر از هر اثر ادبی دیگری در تاریخ نگارگری ایران مصور شده. شاهنامه فردوسی یکی از آثار ارزشمند حماسی و ادبی و انعکاسی از فرهنگ، تاریخ و اساطیر ایران باستان است. اهمیت این اثر گرانقدر موجب شده است تا شاهنامه نگاری در ادوار مختلف مورد توجه شاهان و هنرمندان قرار گیرد. لذا هنرمندان هر دوره با توجه به شرایط فرهنگی و سیاسی آن زمان و طبق خواست حامیان خود شاهنامه را مصور می کردند. به نظر می رسد شاهنامه نگاری بهانه ای است تا هنرمند افکار و عقاید و وقایع دوران خود را بیان کند. یکی از نسخه های مشهور و مهم شاهنامه نگاری، نسخه شاهنامه ایلخانی است. نگاره های این هنر ارزشمند، که پدیدآورندگان آن اهدافی والا تر از صرف خلق یک اثر هنری داشته اند، نه تنها سیر آفرینش و تکامل هنر ایرانی را به نمایش می گذارد، بلکه بازتابی از باورها، جریانات اجتماعی-سیاسی و نشانه هایی از ایران آن دوره است. آمیختگی این هنر با ادبیات و فرهنگ عامه موجب ماندگاری و تأثیرگذاری آن در طول تاریخ شده است. از جمله مضامینی که بارها در نگاره های شاهنامه ایلخانی تکرار شده است، مضامین قتل و سوگواری اند. لذا پژوهش پیش رو در پی پاسخ به این سؤالات است: ۱- کارکرد دلالت صریح در نگاره های سوگ شاهنامه ایلخانی چگونه است؟ ۲- کارکرد دلالت های ضمنی در نگاره های قتل و سوگواری شاهنامه ایلخانی چگونه است؟

شیوه های به کار گرفته شده برای بیان اندوه در تصاویری با مضمون سوگ وابسته به شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و تفکرات هنرمندان و حامیان آنها بوده است. در نگاره های انتخابی از این شاهنامه با مضمون قتل و سوگواری، تلاش می شود تا با دیدگاهی متفاوت بر اساس «نشانه شناسی رولان بارت»، مورد تجزیه و تحلیل ساختاری و محتوایی قرار گیرد. لذا هدف از این پژوهش تشریح و آشکارسازی ارتباط دلالت های صریح و ضمنی متن، تصویر و شرایط اجتماعی و سیاسی حکومت وقت، با شیوه های بیان موضوع قتل و سوگواری در نگاره های شاهنامه ایلخانی است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش های بسیاری در زمینه نگارگری نسخه های شاهنامه صورت گرفته است. اما پژوهش های کمتری به موضوع قتل و سوگواری و چگونگی انتخاب چنین موضوعاتی در مصورسازی شاهنامه ایلخانی اختصاص یافته است. از این رو می توان به مواردی اشاره کرد: اولگ گرابار^۲ (۱۳۹۰)، در کتاب مروری بر نگارگری ایرانی، ضمن پرداختن به موضوعات تاریخ نگارگری ایرانی، زمینه های تاریخی و زیبایی شناسی نقاشی ایرانی اشاره ای کوتاه به مرگ و سوگواری در نگارگری دارد. رابینسون^۳ (۱۳۷۹) در کتاب بررسی نقاشی ایرانی به سیر تحول و تخریب شاهنامه ایلخانی پرداخته است. شیلا بلر^۴ و جانانان بلوم^۵ کتب و مقالات متعددی راجع به شاهنامه ایلخانی به نگارش درآوردند. از جمله: جانانان بلوم و شیلا بلر در مقاله ای مشترک (۱۳۸۶) با نام «یادبود شاهنامه بزرگ: مظاهر حماسی و تاریخ معاصر» به بررسی این شاهنامه پرداخته اند و در اثر دیگری در بازنویسی سرگذشت شاهنامه بزرگ ایلخانی در مجموعه زبان تصویری شاهنامه اثر رابرت هیلن برند^۶ (۱۳۸۸)، به طور خاص سرگذشت این شاهنامه را معرفی کرده اند. بلر (۱۳۸۷) در پژوهش «الگوهای هنرپروری و آفرینش های هنری در ایران دوره ایلخانی» بر پایه دریافت هایی از وقف نامه رشیدی پیش می رود. محمودی (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان «داستان اسکندر در مضامین تصویری شاهنامه بزرگ ایلخانی»، به خصوصیات نگارگری دوره ایلخانی و تصاویری با مضمون ماجراهای عجیب مربوط به اسکندر پرداخته است. خامنایی و خزایی (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل ساختار بصری در سه اثر با موضوع مشترک سوگ در دوره های ایلخانی، تیموری و اوایل صفوی»، به تحلیل ساختار بصری آثاری با موضوع سوگواری

در دوره‌های مذکور پرداخته و کیفیت عناصر بصری را، که در ساختار بصری تصاویر نقش داشته‌اند، مورد بررسی قرار داده‌اند. پورخالقی و حق‌پرست (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی آیین‌های سوگ در شاهنامه و بازمانده‌های تاریخی-مذهبی سوگواری در ایران باستان»، به مطالعه و ریشه‌یابی آیین‌های سوگواری در شاهنامه و مقایسه آن با آیین‌های سوگواری، که از دیرباز در مناطقی از ایران برگزار می‌شده، پرداخته‌اند. شیرازی و قاسمی (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «ریشه‌یابی آداب و رسوم ایلخانان در شاهنامه ابوسعیدی با تأکید بر نگاره‌های سوگواری»، به آداب سوگواری مغولی و ایرانی و انعکاس آن در نگاره‌های شاهنامه ایلخانی پرداخته‌اند. غنی‌زاده و کشمیری (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان «بازنمایی عزاداری در اثر سوگواری بر بیکر مسیح (جوتو) و نگاره زاری بر نعش اسکندر (شاهنامه بزرگ ایلخانی)»، به تفاوت دو اثر در فضای ترکیب‌بندی و نمایش شدت سوگ پرداخته‌اند.

شیوه‌های بیان سوگ و مراسم سوگواری در نگاره‌های شاهنامه، از جمله موضوعاتی‌اند که به جهت اهمیت بیان احساسات و عواطف از طریق زبان تصویر، به شناسایی و پژوهش بیشتر نیازمندند. پژوهش‌های ذکر شده به آداب و رسوم و ویژگی‌های نگارگری ایلخانی پرداخته‌اند و در برخی دیگر نگاره‌های شاهنامه ایلخانی با نگاره دیگری تطبیق داده شده است. اما تا کنون به طور مستقل به نگاره‌هایی با مضمون قتل و سوگواری در شاهنامه ایلخانی پرداخته نشده است. لذا در پژوهش حاضر بررسی نگاره‌های قتل و سوگواری در شاهنامه ایلخانی بر اساس نشانه‌شناسی رولان بارت، ضمن استفاده از یافته‌های پژوهش‌های پیشین، مستقل از آن پژوهش‌ها دنبال شده است.

۲-۱. روش پژوهش

این پژوهش به روش، توصیفی تحلیلی انجام شده و شیوه جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای-اسنادی با فیش‌برداری از منابع مرتبط است. از مجموع ۵۸ نگاره شاهنامه ایلخانی، ۳ نگاره به موضوع قتل قهرمانان و ۵ نگاره به موضوع سوگواری اختصاص دارد. لذا این ۸ نگاره جامعه آماری پژوهش را تشکیل می‌دهد. با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، نگاره‌های شاهنامه ایلخانی حاوی مضمون قتل و سوگواری، مطالعه و انتخاب شدند. سپس، با بهره‌گیری از نشانه‌شناسی رولان بارت، دلالت‌های صریح و ضمنی نگاره‌ها معرفی و بیان شده‌اند.

۳-۱. مبانی نظری

رولان بارت فیلسوف، منتقد اجتماعی و نظریه‌پرداز ادبی در فرانسه بود و بر بسیاری از مکاتب نظری، از جمله ساختارگرایی، نشانه‌شناسی، اگزیستانسیالیسم^۷، مارکسیسم^۸ و پساساختارگرایی اثر گذاشت. او با اتکا بر نتایج زبان‌شناختی سوسور^۹ یکی از مهم‌ترین نظریه‌ها در حوزه نشانه‌ها را تألیف کرد. از منظر وی نشانه‌شناسی به طور کلی عبارت است از «دلالت و معنای صریح». او در یکی از آثار خویش به نام درجه صفر نوشتار نشان می‌دهد که در پس کلام ظاهری، گفتاری ثانوی نهفته است. آنچه که او بعدها نوعی «دلالت ضمنی» می‌نامد. نوشتار در درجه صفر در اساس نوشتاری اخباری یا به بیان دیگر بدون شکل است. نوشتار درجه صفر با تکیه بر گونه‌ای گفتار پایه‌ای که از زبان‌های زنده و به معنای دقیق کلمه از زبان ادبی دور است، از ادبیات فراتر می‌رود (بارت، ۱۳۸۴، ص. ۹۸). به گفته بارت، می‌توان رمزگان را در مرتبه‌ای فراسوی دلالت‌های صریح کشف نمود. به نظر او دلالت صریح در هر متن پندار و توهمی است که با ورود به مرحله تلویحی و غیر صریح بر ما روشن می‌شود. یعنی ما در هر برخورد خویش با یک متن گمان می‌کنیم که معنای آن را دریافته‌ایم. اما با تأویل بیشتر درمی‌یابیم که معنای صریح و دلالت مستقیم ناشی از دال چیزی جز پندار نبوده است

(دینه‌سن^{۱۰}، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۰). بارت معتقد است که دلالت صریح در بردارنده معنای اصلی و اولیه متن نیست، بلکه معنای مزبور آخرین دلالت‌ضمنی است. ارتباط میان دلالت اول و دلالت‌های بعدی درجات گسترده معناها را بر ما آشکار می‌نماید. فرآیند دلالت‌ضمنی را می‌توان با این فرمول نمایش داد: [E R C]، که در آن منظور از E عبارت، منظور از C محتوا و منظور از R، رابطه بین آن دو است. بنابراین دلالت‌ضمنی از یک سیستم اولیه، که خود رابطه بین یک صورت و محتوا است، عبارتی برای یک سیستم ثانویه می‌سازد. لذا دلالت‌ضمنی خود یک زبان ارتباطی است که عبارت موجود در آن یک زبان است (دیلمقانی بازرگان، ۱۳۸۸، ص. ۲۸). به عقیده بارت دلالت در حالت کلی متضمن سلسله مراتبی است. مرتبه اول دلالت همان دلالت صریح و بلاواسطه است. در این مرتبه نشانه دارای دال و مدلولی فرض می‌شود. معنای ضمنی در مرتبه دوم دلالت قرار می‌گیرد. بدین معنا که با به کارگیری نشانه صریح به عنوان دال، مدلول‌های دیگری را به آن پیوند می‌دهد. در این چارچوب است که معنای ضمنی به معنای صریح می‌پیوندد و زنجیره‌ای از مدلول‌های تازه را به وجود می‌آورد. در این مرحله میان دال و مدلول آنچنان همبستگی ایجاد می‌شود که، در پاره‌ای موارد، تشخیص ماهیت آنها به دشواری امکان‌پذیر است (دینه‌سن، ۱۳۹۰، صص. ۱۲۲-۱۲۳).

۲. شاهنامه ایلخانی

در عصر ایلخانی، مغولان به تدریج با فرهنگ و هنر ایران آشنا شدند و این امر باعث شکوفایی ادبیات و هنر در این دوره شد. در این راستا شاهنامه‌نگاری بسیار مورد توجه قرار گرفت. شاهنامه ایلخانی یا «شاهنامه دموت^{۱۱}» یکی از برجسته‌ترین آثار این دوره است. این نسخه که صرفاً برای سهولت به نام دموت، دلالی که صفحات آن را تکه‌تکه، کپی‌برداری، حاشیه‌گذاری مجدد و حراج کرد، شناخته می‌شد بعدها توسط محققان به نام‌های دیگر نیز شهرت یافت. در این میان، رابرت هیلن^{۱۲}، بلر^{۱۳} و گرابار این شاهنامه را از مهم‌ترین نسخه‌های خطی ایران به شمار آورده و در مطالب خود نام شاهنامه بزرگ ایلخانی را برای آن برگزیدند. همچنین ابوالعلا سودآور نام ابوسعیدنامه را برای این نسخه پیشنهاد می‌کند. زیرا معتقد است که این نسخه را برای ابوسعید بهادرخان، فرمانروای ایلخانی، پدید آورده‌اند و دوست‌محمد در دیباچه معروف خود بر مرقع بهرام‌میرزا از این موضوع یاد کرده است (هیلن‌برند، ۱۳۸۸، صص. ۲۷-۲۸). شاهنامه ایلخانی در دوره ابوسعید ایلخانی با نظارت غیاث‌الدین، وزیر ایرانی، در تبریز تدوین شده است. شاهنامه بزرگ ایلخانی / مغول نیز نام دیگر این نسخه مصور از دوره ایلخانی است که به جهت اندازه بزرگ برگه‌هایش بدین نام خوانده می‌شود. استفاده از کاغذ بزرگ و صفحات بلند و کشیده باعث شد که برای اولین بار، فضای بیشتری برای نقاشی ایجاد شود. این مسئله، یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد این کتاب به شمار می‌رود. به گونه‌ای که در بعضی صفحات، تصویر، فضای بیشتری را نسبت به متن به خود اختصاص داده است (مقتدایی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۵). پس از آنکه شاهنامه ایلخانی در سال ۱۹۱۰م. به دست دموت رسید، به دلیل بهای بالای آن، نتوانست نسخه را به طور کامل به فروش برساند. لذا شیرازه این نسخه گران‌قدر را گسست و برگه‌های آن را به صورت تک‌نگاره به فروش رساند. این امر سبب گم‌شدن بسیاری از صفحات شاهنامه ایلخانی شد. در حال حاضر تنها ۵۸ نگاره و چند صفحه از متن آن به طور پراکنده در موزه‌های جهان موجود است.

۳. دلالت صریح: اشاره صریح به مرگ قهرمانان شاهنامه

از جمله ویژگی نگاره‌های شاهنامه ایلخانی، فضای نمایشی برگرفته از احساس نگارگر و متأثر از متن اصلی است. نگاره‌ها گویای تأکید سفارش‌دهندگان درباری و نگارگران جهت اشاره صریح به سروده‌های فردوسی است. رابطه‌ای که بین نشانه‌ها و روابط رمزگانی

(متن و تصویر) در آثار مصور ایجاد می‌شود، دلالت را بوجود می‌آورد. لذا دریافت اولیه مخاطب در برخورد با سطوح اولیه آثار باعث به وجود آوردن معنایی می‌شود که از رابطه دلالتی صریح نشئت گرفته است. دلالت صریح ما را به شفافیت دلالت معطوف می‌دارد. از این منظر می‌توان گفت دلالت و معنای صریح چیزی جز معنای طبیعی یک پدیده نیست. یعنی دلالت مزبور در رتبه لفظی و کلی قرار دارد و به هیچ وجه دارای معنای ایدئولوژیک و اسطوره‌ای نیست (دینه‌سن، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۰).

همواره موضوع سوگنامه‌ها و سوگواری بر پهلوانان و نامداران از دست‌رفته، مورد توجه شاعران قرار داشته است. فردوسی در شاهنامه به شرحی دقیق از این مراسم پرداخته است. برای مثال در شاهنامه، بی‌تابی در گریستن، کندن و خراشیدن صورت، دریدن جامه، خاك بر سر و تن ریختن، بریدن یال و دم اسب، سوزاندن باغ و کاخ، سوگواری لشگریان، مدت زمان سوگواری، درز گرفتن تابوت به وسیله قیر و غیره از رسومی است که بسیار در قسمت‌های مختلف شاهنامه توصیف شده است. این حالات در تصاویر نیز به وضوح نمایان است (خامنه‌ای و خزایی، ۱۳۸۹، ص. ۷۰). فردوسی در سروده‌های خویش، به طور کامل و جزء به جزء، مراسم را شرح داده و این امر کمک شایانی به تصویرگران جهت ترسیم صحنه‌های قتل، سوگواری، غم و اندوه کرده است. تصویرگران شاهنامه ایلخانی براساس شرح دقیق روایت داستان، مضامین سوگواری را به تصویر کشیده‌اند و نگاره‌های سوگواری باز نمودی از متن مکتوب به شمار می‌آیند. نگارگران نگاره‌ها را مبنی بر متن اولیه خلق کرده‌اند. در این صورت است که ذهنیت و ایده هنرمند می‌بایستی با توجه کامل به متن شاهنامه شکل گرفته باشد. در این گروه از نقاشی‌ها یک متن سفارشی وجود خواهد داشت که هنرمند آگاهانه سعی در تکوین آن از طریق تبدیل مفاهیم از متن ادبی به عناصر بصری و مفاهیم و نشانه‌های تجسمی داشته است (تسلیمی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۷۵).

۳-۱. نگاره تشییع جنازه اسفندیار

این نگاره به صحنه تشییع جنازه اسفندیار اختصاص دارد. نبرد رستم و اسفندیار یکی از طولانی‌ترین داستان‌های حماسی شاهنامه فردوسی و به لحاظ ادبی یکی از غنی‌ترین روایت‌های آن است. رزم میان اسفندیار و رستم از روایت تراژیک شاهنامه است. فردوسی در توصیف شدت اندوه و سوگ اسفندیار، می‌گوید بلبل به هنگام اندوه شبانه بر مرگ اسفندیار زاری می‌کند.

نگه کن سحرگاه تا بشنوی ز بلبل سخن گفتنی پهلوی

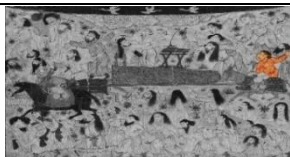
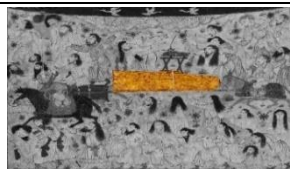
همی نالد از مرگ اسفندیار ندارد به جز ناله زو یادگار

(فردوسی، ۱۳۷۹، ص. ۳۹۳)

متن ارائه‌کننده جزئیات تابوت آهنین سفارش داده شده توسط رستم است که داخل آن قیراندود شده است. با پارچه زربافت اعلای چینی پیچانده و با مشک و عنبر معطر شده است. او همچنین جنازه را با پارچه زربافت کفن کرده و روی آن تاج فیروزه‌ای اسفندیار را قرار داده است. به نشانه‌ای از سوگواری یال و دم اسب اسفندیار بریده و زین، گرز، تیردان و کلاه خود اسفندیار از آن آویزان شده است. مطابق متن، پیکر اسفندیار درون تابوت و درست در مرکز نگاره قرار داده شده است و بر روی چند قاطر همراه با اسب سیاه اسفندیار به نزد گشتاسب حمل می‌شود (شیرازی و قاسمی، ۱۳۹۱، ص. ۳۲). برخی از افراد از شدت اندوه و حزن تعادل خود را از دست داده و

دیگران به آنها کمک می‌کنند. زنان به نشانه سوگ موهایشان را بریده‌اند، حاضران در حالت‌های مختلف مویه‌کنان در حال عزاداری و گریه‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- نگاره زاری بر تابوت اسفندیار

تصاویر	توضیح و تفسیر اشعار	شعر
	سوگواری و عزاداری بر تابوت اسفندیار.	خروشی برآمد ز ایوان به زار جهان شد پر از نام اسفندیار
	سوگواران با سرهای برهنه و موهای پریشان در حال زاری و زدن به سر و صورت خودند.	همه خسته روی و همه کنده موی زبان شاه گوی و روان شاه‌جوی
	به نشانه سوگواری یال و دم اسب اسفندیار بریده و گرز، تیردان و کلاه‌خود اسفندیار از زین اسب‌اش به صورت وارونه آویزان شده است.	بریده بش و دم اسب سیاه پشوتن همی برد پیش سپاه برو بر نهاده نگونسار زین ز زین اندر آویخته گرز کین
	پشوتن، برادر اسفندیار، از شدت غم و سوگ لباس خویش را می‌درد و بر سر و روی‌اش خاک می‌ریزد و گریان در پشت تابوت در حال حرکت است.	پشوتن بر و جامه را کرد چاک خروشان به سر بر همی کرد خاک پشوتن همی رفت گریان به راه پس پشت تابوت و اسب سیاه
	تابوت‌آهنین اسفندیار توسط رستم قیراندود و جنازه او با پارچه زربافت چینی کفن شده است.	کی نغز تابوت کرد آهنین بگسترد فرشی ز دیبای چین ز دیبای زربفت کردش کفن خروشان برو نامدار انجمن

منبع: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448938> (Access date: 2024/03/12)

۳-۲. نگاره تابوت رستم و زواره

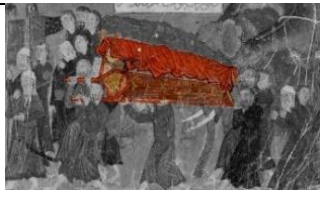
این نگاره به صحنه تشییع جنازه رستم اختصاص دارد. نگارگر تابوت رستم و زواره برادرش را در وسط تصویر بر دوش افرادی که در حال حمل تابوت‌اند قرار داده است. در پشت تابوت‌ها، فیلی کوه‌پیکر اسب رستم را حمل می‌کند. پیشاپیش صف تشییع‌کنندگان، علمداران چینی در حالی که علم‌های عزاداری را بالای سر برده‌اند، حرکت می‌کنند (شیرازی و قاسمی، ۱۳۹۱، ص. ۳۲). جنازه رستم به مدت ده روز و ده شب از کابل به زابل بر دستان مردمان حمل و تشییع می‌شد و طولانی‌ترین تشییع جنازه تاریخ صورت می‌گیرد. به جهت عظمت سوگ مرگ رستم، در سیستان به مدت یک سال سوگواری برپا بود (جدول ۲).

بده روز و ده شب به زابل رسید کسش بر زمین بر نهاده ندید

به یک سال در سیستان سوگ بود همه جامه‌هاشان سیاه و کبود
(فردوسی، ۱۳۷۹، ص. ۴۲۰)

مرگ شخصیت‌های محبوب در شاهنامه، فضای بسیار غم‌انگیز و تیره‌ای را به وجود می‌آورد. برخورد بازماندگان درگذشتگان با این امر اغلب بسیار سخت است. میزان حدّت سوگواری در این موقعیت‌ها به فراخور درجه محبوبیت فرد در میان مردم یا مخاطبان شاهنامه متفاوت است. آنچه در تمامی این موارد یکسان است، عظمت نوع سوگواری است. این شکوه حتی در مواردی که به شکل جزئی به شرح سوگ پرداخته می‌شود به چشم می‌خورد (پورخالقی و حق‌پرست، ۱۳۸۹، ص. ۶۵).

جدول ۲- نگاره تشییع رستم و زواره

تصاویر	توضیح و تفسیر اشعار	شعر
	هنگامی که جنازه رستم به زابلستان و کابلستان رسید، همه جا از صدای گریه پُر شد و زال خاک بر روی خویش ریخت و لباس خود را درید.	خروشی برآمد ز زابلستان ز بدخواه وز شاه کابلستان همی ریخت زال از بر یال خاک همی کرد روی و بر خویش چاک
	تن رستم را بر تابوت نهادند، از دو تخت بزرگ‌تر بود. پس تابوتی از چوب ساج ساختند، همه درز چوب را با قیر پر کردند.	نبد جا تنش را همی بر دو تخت تنی بود با سایه گستر درخت یکی نغز تابوت کردند ساج برو میخ زرین و پیکر ز عاج

از کابلستان تا زابلستان زن و مرد در کنار راه ایستاده بودند، در زمین جای پا نهادن نمانده بود.	ز کابلستان تا به زابلستان زمین شد به کردار غلغلستان زن و مرد بد ایستاده به پای تنی را نبد بر زمین نیز جای
--	--

منبع: <https://collections.mfa.org/objects/16556> (Access date: 2024/03/12)

۳-۳. نگاره زاری بر مرگ اسکندر

نگاره به صحنه مرگ اسکندر و سوگواری مادر و سپاهیان بر بالین وی اختصاص دارد. در این نگاره، که به گفته بازیل گری^{۱۴} کامل ترین مجالس سوگواری در شاهنامه ابوسعیدی به حساب می آید، بدن اسکندر بر سکویی مستطیل شکل و درست در وسط تصویر ترسیم شده است. مادر اسکندر نیز دیوانهوار خود را بر روی تابوت انداخته و در حال شیون است. افراد دیگر در اطراف هریک به نحوی در حال عزاداری نشان داده شده اند. وجود چند زن در قسمت جلوی تصویر که تمامی آنها از پشت بوده یا نیم رخ آنها مشاهده می شود، درام تصویر را افزایش می دهد (گری، ۱۳۶۹، ص. ۳۶)، (جدول ۳).

جدول ۳- نگاره زاری بر مرگ اسکندر

تصاویر	توضیح و تفسیر اشعار	شعر
	اسکندر هنگام مرگ، در میان سپاهیان آخرین اندرز خود را بیان و جان به جان آفرین تسلیم می کند.	چنین گفت قیصر به آوای نرم که ترسنده باشید با رای و شرم بگفت این و جانش برآمد ز تن شد آن نامور شاه لشکر شکن
	در آن لحظه از لشکرش خروش برخاست و همه زاری کردند و از شدت اندوه بر سر و روی خود می زدند و بر سر خویش خاک می ریختند.	ز لشکر سراسر برآمد خروش ز فریاد لشکر بدرید گوش همه خاک بر سر همی بیختند ز مژگان همی خون دل ریختند
	کالبد اسکندر را در کفنی زربفت و عنبر آگین پیچیدند و در تابوتی زرین قرار دادند.	ز دیبای زربفت کردش کفن خروشان بران شهریار انجمن تن نامور زیر دیبای چین نهادند تا پای در انگبین

مادر اسکندر دوان‌دوان به بالین اسکندر آمد و صورت خویش را بر تابوت نهاد و از مرگ فرزند گریان و نالان مرثیه خواند.	ازان پس بیامد دوان مادرش فراوان بمالید رخ بر برش همی گفت کای نامور پادشا جهاندار و نیک اختر و پارسا	
--	---	--

منبع: https://asia.si.edu/explore-art-culture/collections/search/edanmmd:fsg_F1938.3/ (Access date: 2024/03/15)

۳-۴. نگاره آوردن سر ایرج برای فریدون

ایرج فرزند فریدون پسر آبتین از نژاد تهمورث (از شاهان پیشدادی ایران و پدر جمشید) است. فریدون پس از تقسیم ممالک تحت سلطه خود بین فرزندان (سلم، تور و ایرج) نیابت و ولایت عهدی ایران را به ایرج واگذار می‌کند (مهدی‌پور، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۳). ایرج در آزمونی که پدر برای تقسیم ممالک بین سه فرزند در نظر گرفته، با درایت و شجاعت برخورد می‌کند و مورد تحسین پدر قرار می‌گیرد و سرزمین ایران به دلیل شجاعت و میانه‌روی ایرج به او واگذار می‌شود. سلم و تور از تقسیم ممالک توسط پدر ناراضی و آن را ناعادلانه می‌دانند. ایرج برای رفع کدورت به دیدار برادرانش می‌رود و در کمال سخاوت و به قصد پاسداشت «برادری» و ارزش‌هایی والا چون «انسانیت»، از تاج و تخت ایران می‌گذرد. تور اما با خنجر زهرآگین ایرج را از پای درآورده و سرش را از تن جدا می‌کند (صابر و میرزاییان، ۱۳۹۸، ص. ۶۲). دو فرد در سمت راست پایین نگاره، تور و سلم برادران ایرج‌اند. به نظر می‌رسد که سه فرد در سمت چپ بالا، مادر فریدون، ارنواز و شهنواز باشند که در حال سوگواری‌اند (نوراللهی‌زرنندی و حسین‌آبادی، ۱۳۹۹، ص. ۲۲). فرانک مادر فریدون و ارنواز و شهنواز دختران جمشید و همسران فریدون با چهره‌ای حیران، اندوهگین و با حالت دست برسر کوبیدن در سوگ ایرج‌اند (جدول ۴).

جدول ۴- نگاره آوردن سر ایرج برای فریدون

تصاویر	توضیح و تفسیر اشعار	شعر
	تور، سر ایرج را با خنجر از بدن تومندش جدا کرد و به مشک بیاراست و برای پدر (فریدون) فرستاد.	سر تاجور ز آن تن پیلوار به خنجر جدا کرد و برگشت کار بیاگند مغزش به مشک و عبیر فرستاد نزد جهان‌بخش پیر
	فریدون با شانه‌های فرو افتاده و درحالی که سر ایرج در دامانش است، نالان و گریان از فراق و سوگ ایرج و مکر دیگر پسرانش نزد خداوند شکایت دارد.	ز تابوت چون پرنیان برکشید سر ایرج آمد بریده پدید فریدون سر شاه پور جوان بیامد ببر برگرفته نوان به خنجر سرش کنده در پیش من

تنش خورده شیران آن انجمن		
همه دیده پرآب و دل پر ز خون نشسته به تیمار و گرم اندرون همه جامه کرده کبود و سیاه نشسته به اندوه در سوگ شاه	حاضران در حالتی محزون اطراف فریدون و سر ایرج حضور دارند. با حالتی اندوهگین و سوگوار به آنها نگاه می‌کنند و در سوگ ایرج با فریدون شریک‌اند.	

منبع: https://asia.si.edu/explore-art-culture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.10/ (Access date: 2024/03/17)

۳-۵. نگاره سوگواری فریدون برای پسرش ایرج

نگاره صحنه‌ای از داستان را روایت می‌کند که سر ایرج، پسر محبوب فریدون را برای پدرش می‌آورند. فریدون که چشم به راه بازگشت پسرش ایرج است، تاج و تخت را آراسته و سوار بر اسب آماده استقبال از اوست که سواری سوگوار در حالی که تابوتی زرین در کنارش است خبر مرگ ایرج را به فریدون می‌دهد. فریدون از اسب به زیر می‌افتد و ایرانیان جامه‌های خود را چاک کرده و شیون و زاری سر می‌دهند (واحددهکردی و مجابی، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۰). در این تصویر، فریدون در سمت چپ نگاره در حال چاک دادن لباس خود در غم از دست‌دادن پسرش تصویر شده است. در قسمت راست تصویر تابوت ایرج را بر شتری برای فریدون می‌آورند. بر روی شتر شخصی نشسته و تابوت را محکم در بغل گرفته است. در دیگر قسمت‌های نگاره افرادی در حال گریه و زاری‌اند. اسب فریدون نیز در سمت چپ تصویر نقش شده که قسمتی از آن توسط قاب قطع شده است (شیرازی و قاسمی، ۱۳۹۱، ص. ۳۴). مرگ ایرج، اولین برادرکشی در شاهنامه فردوسی است (جدول ۵). طبق اشعار شاهنامه، فریدون از اندوه و سوگ از دست‌دادن ایرج، محل جلوس ایرج را به آتش کشید، صورتش را چنگ زد، اشک ریخت و موهایش را کند. فریدون روی خاک خوابید و آنقدر گریه کرد که در کنارش گیاهان رشد کردند (اغراق-به‌معنی گریه بسیار)، همان‌جا ماند و بینایی‌اش را از دست داد. نفس سوگ در شاهنامه پذیرفته و رایج است و این کلیت گاه با جزئیات مفصل و پرطمطراق و گاه همراه با ذکر مختصر نقل می‌شود. مرثیه‌خوانی‌هایی که پس از مرگ یا شهادت قهرمانی از سوی بازماندگان وی صورت می‌گیرد از دلکش‌ترین گفتارهای شاهنامه است. مرثیه‌های شاهنامه همه‌جا ساده و بی‌پیرایه و خالی از تکلف است. چنانکه گویی فردوسی در تمام مواردی که قهرمانان داستان‌هایش سوگوار بوده‌اند با آنان احساس همدردی عمیقی داشته است (سرامی، ۱۳۶۸، صص. ۲۸۸-۲۹۰).

جدول ۵- نگاره سوگواری فریدون برای پسرش ایرج

تصاویر	توضیح و تفسیر اشعار	شعر
	فریدون چشم انتظار رسیدن ایرج بود که از دور، گرد سیاهی بلند شد. اسبی که یک پیک سوگوار رویش نشسته بود، تابوتی طلایی را در آغوش داشت که سر ایرج را به همراه داشت.	فریدون نهاده دو دیده به راه سپاه و کلاه آرزومند شاه هیونی برون آمد از تیره گرد نشسته برو سوگواری به درد به تابوت زر اندرون پرنیان

نهاده سر ایرج اندر میان		
بیافتاد ز اسپ آفریدون به خاک سپه سر به سر جامه کردند چاک سپه شد رخ و دیدگان شد سپید که دیدن دگرگونه بودش امید	فریدون از شدت غم از اسپ بر زمین افتاد، پوستش کبود و چشمانش سفید شد (کنایه از نابینا شدن)، سپاهیان هم زاری کردند.	
پیاده سپهبد پیاده سپاه پر از خاک سر برگرفتند راه خروشیدن پهلوانان به درد کنان گوشت تن را بران رادمرد سپه داغ دل شاه با های و هوی سوی باغ ایرج نهادند روی	سپاهیان بر سر خاک ریختند، پهلوانان فریاد می‌زدند، گوشت تن‌شان را می‌کنند، فریدون و سپاهیان با دل‌های داغ‌دیده و زاری به سمت قصر ایرج رفتند.	
سراسر همه کشورش مرد و زن به هر جای کرده یکی انجمن همه دیده پر آب و دل پر ز خون نشسته به تیمار و گرم اندرون	تمام مردم کشور (مرد و زن) سوگوار در کنار هم جمع شده و گریه و زاری می‌کردند.	

منبع: https://asia.si.edu/explore-art-culture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.101/ (Access date: 2024/03/12)

۴. دلالت‌ضمنی اول: نگاره‌های سوگ بازتابی از وضعیت مردم در زمان حمله مغول

هجوم ویرانگر مغول یکی از مخرب‌ترین جنگ‌ها در طول تاریخ ایران بوده است. این هجوم علاوه بر آنکه منجر به کشتار و ویرانی‌های وسیع شد، تأثیرات عمیق روحی و روانی نیز بر جامعه ایرانی گذاشت. حمله مغول از سویی از دست‌رفتن فرهنگ، هنر و دانش و از سوی دیگر خسارات مادی، اثرات اجتماعی و اخلاقی جبران‌ناپذیری به همراه داشت. بازسازی روحی و فرهنگی جامعه پس از چنین فاجعه‌ای نیازمند به زمان و تلاش بسیاری بود. با حمله مغول، بیشتر شهرها، آبادی‌ها، مزارع، اماکن، راه‌ها، بازارها تخریب و در نتیجه تجارت، کشاورزی و صنعت نابود شد، اموال و دارایی‌های ایران غارت شد، بر اثر کشته‌شدن مردان، بسیاری مناطق خالی از سکنه شد و علمای بسیاری کشته شدند، جوانان به سپاه برده شدند و قلمرو سیاسی ایران مدت‌ها تحت حاکمیت بیگانگان قرار گرفت (بیانی، ۱۳۷۹، صص. ۶۰-۶۴). بر اثر حمله مغول زبان‌های مادی و معنوی بسیاری به ایران وارد شد و بنابر گفته جویی: «آمدند و کدند و سوختند و کشتند و بردند و رفتند» (جویی، ۱۳۷۵، ص. ۸۳). حمله مغول نه تنها بر روح و روان مردم آن دوران که شاهد عینی یورش و تاخت‌وتاز مغول بودند اثر گذاشت، بلکه دامنه تخریب آن تا چندین نسل آینده را هم در برگرفت. روحیه کسالت و رخوت، یأس و ناامیدی، سال‌ها گریبان‌گیر مردم بی‌گناهی بود که قربانی بی‌تدبیری حاکمان خوارزمشاهی شده بودند. برشمردن پیامدهای روحی و

روانی این فاجعه بی نظیر در تاریخ ایران، می تواند نشان دهد که مردم یک جامعه چگونه از محیط اجتماعی خود تأثیر می پذیرند و به رخدادهای پیرامونشان واکنش نشان می دهند (امیری خراسانی و غفاری، ۱۳۹۵، ص. ۴). بازتاب این تأثیرات روحی-روانی در نگاره های سوگواری شاهنامه ایلخانی مشهود است. موقعیت های زمانی-مکانی نیز در معنای اثر تأثیرگذارند. به طوری که هر متنی در یک موقعیت مکانی-زمانی و با توجه به بافت فرهنگی-اجتماعی زمان خودش تولید می شود. با توجه به این عوامل، نقش هر یک از آنها (عوامل) در تولید معنا در نظامی زنجیره ای شکل می گیرد و اهمیت بسزایی دارد. بدین معنا که هر یک از این عوامل می توانند با کنار هم قرارگرفتن، در یکدیگر تأثیر بگذارند و گاه خوانش را تغییر دهند (دادور و خیری، ۱۳۹۲، ص. ۳۱). شاهنامه ایلخانی نیز در موقعیت زمانی-مکانی خاصی از تاریخ، یعنی پس از حمله ویرانگر مغول (دوره ایلخانان) گردآوری شده است. لذا نگاره های این اثر علاوه بر این که در کنار روایت مکتوب از شاهنامه قرار گرفته اند، استقلال تألیفی دارند و تنها افزوده ای بر متن نیستند و می توان گفت در دوره خود، بازتابی از شرایط اجتماعی بوده اند. در پژوهشی که گرابار و بلر بر روی شاهنامه ایلخانی انجام داده اند، اظهار داشته اند که اغلب حوادثی که به تصویر درآمده، با توجه به شباهت وقایع هم عصر خود برگزیده شده اند (سودآور، ۱۳۸۰، ص. ۴۲). زیرا هنرمندان از شرایط روحی و اجتماعی روزگار خود تأثیر می پذیرند و این تأثیر به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه در آثار آنها بازتاب خواهد داشت. دلالت های ضمنی اثر نیز به عوامل، متغیرها و جنبه های تاریخی، اجتماعی و فرهنگی تکیه دارد و امکانی را فراهم می سازد تا مخاطب از محدوده زبان خارج و عواملی نظیر زمان، تغییر و تحول را در تحلیل آثار مد نظر قرار دهد. دلالت ضمنی یا معنای التزامی در واقع به معنای بیرونی و لایه ای اثر اشاره دارد. لذا در ادامه، نگاره های قتل و سوگواری با تأثیرپذیری از حمله، قتل و غارت مغول بر ذهن و روحیات مردم بر اساس دلالت ضمنی، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند.

۴-۱. جنگ و تأثیرات روانی ناشی از آن بر روحیه مردم

جنگ عاملی است که آرامش و سلامت روحی-روانی جامعه را با اختلالی جدی روبه رو می سازد به ویژه اگر جامعه آمادگی حمله نظامی را نداشته باشد و به طور ناگهانی، یک گروه خاص به آن حمله کند (امیری خراسانی و غفاری، ۱۳۹۵، ص. ۶). از جمله عوارض و فشارهای ناشی از جنگ و ناهنجاری های روانی در پی جنگ، این است که مدت زمان طولانی روح و روان فرد را درگیر می کند و او را از دنبال کردن روند طبیعی زندگی باز می دارد. بیشترین نوع تهدید در جنگ، تهدید روانی است. تجربیات ناخوشایند، ترس های شدید، متوالی و مداوم میدان جنگ، خستگی مفرط، دوری از یار و دیار، بی حرکت و گوش به زنگ بودن های طولانی، سکوت های درازمدت و ... همه شرایط خاص جنگی، علائمی با طیف گسترده شامل علائم اضطرابی، عصبی، افسردگی، روان تنی و گاه واکنش های شبه روان گسیختگی را شامل می شود (میرزمانی، ۱۳۸۰، ص. ۶۱). در حمله مغول به واسطه خرابی ها و آتش سوزی ها، مراکز فرهنگی، علمی و کتابخانه های زیادی نابود شدند و جنگ و وحشت، به مهاجرت بسیاری از فرهیختگان به خارج از ایران از جمله هند و آسیای صغیر منجر گردید. هزاران هزار نفر مردم بی گناه زیر تیغ تاتار جان سپردند (رسولیان آرائی و عباسی، ۱۳۹۱، ص. ۹۵). نگارگران شاهنامه ایلخانی، موضوعات شاهنامه را متأثر از شرایط روحی حاکم بر جامعه در پی جنگ، قتل و کشتار وسیع مغولان از جمله با صحنه های غم انگیز و خشن انتخاب و مصور کردند. این صحنه ها، غم و اندوه فراوان در مراسم سوگواری و اضطراب و بی تابی عزاداران و آوردن تابوت ها، همچنین مرگ غم انگیز قهرمانان و اعمال خشونت آمیز مثل صحنه اعدام یا شکنجه را به نمایش می گذارند (مقتدایی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۸).

۴-۲. مرگ اندیشی

هجوم مغول بر جامعه تأثیر مخربی گذاشت و تبعات آن تنها شامل کشتار و نابودی نبود، بلکه آسیب‌های عمیق فرهنگی و روانی را نیز به دنبال داشت. در پی این واقعه، علاوه بر شدت کشتار و کاهش جمعیت، زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی نیز به شدت آسیب‌پذیر شدند. در واقع جنگ‌های بزرگ چنان روح و روان آدمی را تحت فشار قرار می‌دهد که گاه توش و توان ایستادگی در برابر مشکلات را از او باز می‌ستاند و کاری می‌کند که مردمی که همواره مرگ را در خاطر دارند، دو چندان به آن بیندیشند و حتی گاه بر اثر طاق شدن توانشان، برای رهایی از سختی‌ها و ناکامی‌ها آن را از خدا به دعا طلب کنند (امیری خراسانی و غفاری، ۱۳۹۵، ص. ۷). ضربه‌های ناشی از تأثیر کشتار، منجر به آسیب‌های روحی و روانی بر افراد جامعه به جهت دیدن مرگ عزیزان و اطرافیان می‌شود. همواره مرگ به عنوان یک تجربه عمیق و پیچیده، به طور طبیعی حس ترس و هراس بسیاری را در انسان‌ها ایجاد می‌کند. این ترس قادر است تحت تأثیر باورهای دینی، اجتماعی-فرهنگی، ویژگی‌های شخصیتی و همچنین شرایط زندگی فردی متغیر باشد. برای برخی از افراد، مرگ پایان زندگی است. در حالی که ممکن است برای گروهی دیگر به معنای آغاز یک مرحله جدید باشد. لذا درک و مواجهه با مرگ به عنوان واقعیتی طبیعی در افکار افراد اجتناب‌ناپذیر است. به گونه‌ای که انعکاس مرگ‌اندیشی در ذهن و دیدگاه هنرمندان در نگاره‌های شاهنامه یلخانی قابل مشاهده و پیگیری است. برخی از نگاره‌ها به سبب تأثیرپذیری نگارگران از قتل عام مغول، نگاره‌هایی مرگ‌محورند. نگارگران شاهنامه با توجه به تصویر ذهنی خویش نسبت به مرگ و سوگواری تصاویر را خلق کرده‌اند.

۴-۳. سوگ و استبداد

در تحلیل نگاره‌های سوگ، ارتباط آن با مقوله استبداد و نقش ساختار حاکمیت استبدادی و اشاعه مرگ‌اندیشی در جامعه آشکار می‌شود. بازگویی داستان سوگ در ایران، پرداختن به مسئله استبداد نیز هست. پرداختن به استبداد پرداختن به تاریخ خودمان است، همچنین همراهی سوگ و استبداد تصویری از زندگی سیاسی جامعه ایرانی است. پرورش ساختار استبدادی و خلق حاکم خودکامه، بسط روحیه تسلیم و هم‌نوایی، سازش با استبداد، همراهی مرگ‌پرستی و سوگ با استبداد باید در ساختار فرهنگ و اندیشه انسان ایرانی-شرقی و در نوع آیین‌ها و بازتولید و پرورش آنها در ذهن انسان ایرانی، ریشه داشته باشد و آن را نباید از اندیشه و فرهنگ او جدا دانست. نقش فرهنگ مسلط بر جامعه و رسوم رایج در عزاداری در سمت‌وسو دادن به شیوه مواجهه آدمی با مرگ نادیده‌گرفتنی نیست. غریو و شیون نزدیکان، چهره‌های رنگ و رو باخته و مبهوت، جامه‌های ماتم و ... گاه نمایش مرگ را از خود مرگ هولناک‌تر می‌سازد (وجدانی، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۵). مرگ، سوگ و آیین‌های آن در تاریخ اساطیری و سیاسی ایران ریشه دارد و فرهنگ ایرانی را تحت تأثیر قرار داده که آثار آن تا امروز قابل بازخوانی است. قتل عام فجیع مردم در حاکمیت استبدادی مغول، موجب شد تا مرگ‌اندیشی و ناتوانی مقابله با قدرت در افراد جامعه شکل گیرد. این شرایط، زمینه‌های خلق و بسط ساختاری اتوکراتیک^{۱۰} و استبدادی را فراهم آورد. لذا تأثیرپذیری نگارگران شاهنامه یلخانی از کشتار و استبداد، به جهت زیستن در دوران حاکمیت استبدادی و ویران‌گر مغول، در تصویرگری و انتخاب موضوعاتی با مضمون سوگ و مرگ غیرقابل انکار است. چرا که تصویرگری یکی از راه‌های بیان احساسات و عواطف است و هنرمند براساس شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، از دیدگاه خویش اثری را خلق می‌کند.

۵. دلالت ضمنی دوم: مقتول به منزله استعاره‌ای از خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی

۵-۱. خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی

رشیدالدین فضل‌الله همدانی، وزیر، مورخ و پزشک دوره ایلخانیان بود. وی خودش را «رشید طبیب همدانی» خوانده است. لقب رشیدالدین را پس از مسلمان شدن به او داده‌اند. رشیدالدین در همدان به دنیا آمد و یهودی الاصل بود. جدش موفق‌الدوله، پزشک بود و به همراه دیگر پزشکان و نصیرالدین طوسی، نزد خورشاه در قلعه‌های اسماعیلیان بود. او پزشکی و علوم دیگر را نزد پدر، خویشاوندان و علما و حکمای زمانش فراگرفت. رشیدالدین در دوره غازان، اولجایتو و ابوسعید به سبب داشتن مقام و منصب مهم و نقش داشتن در اصلاحات دوره غازان، از شخصیت‌های تأثیرگذار محسوب می‌شود. آبادانی ممالک ایلخانی، ترتیب چاپارها، رعایت احوال رعایا، ساختن عمارات خیریه دارالشفاء و تأسیس ریح‌رشیدی و موقوفه‌های آن که عوایدش برای نگهداری مدرسه، بیمارستان و دارالایتام استفاده می‌شد، از اقدامات رشیدالدین بود (وصّاف‌الحضرة، ۱۲۶۹، ص. ۳۴۷).

۵-۲. دوره صدارت و وزارت رشیدالدین

با به حکومت رسیدن غازان خان، تصدی امور مهمی همچون ملازمت غازان و مباشرت برخی ولایات و ممالک ایلخانی، به وی سپرده شد (منشی‌کرمانی، ۱۳۶۵، ص. ۲۸۵). پس از مرگ غازان در سال ۷۰۳ ه. ق اولجایتو، رشیدالدین را به صدارت منصوب کرد و وزارت و صاحب‌دیوانی را به سعدالدین سپرد (وصّاف‌الحضرة شیرازی، ۱۲۶۹، ص. ۴۷۱). دوستی میان رشیدالدین و سعدالدین تا سال ۷۱۰ ه. ق. برقرار بود. در این سال، میان آن دو اختلاف ایجاد شد. اولجایتو فرمان داد این موضوع پیگیری شود. گناه سعدالدین ثابت شد و او را با برخی از هوادارانش در سال ۷۱۱ ه. ق کشتند (کاشانی و همبلی، ۱۳۸۴، ص. ۱۲۷). اولجایتو، علیشه را به وزارت منصوب و مقرر کرد که وی وزارت را زیر نظر رشیدالدین به عهده گیرد و بدین ترتیب، زمام امور جزئی و کلی در اختیار رشیدالدین قرار گرفت (کاشانی و همبلی، ۱۳۸۴، ص. ۱۳۴). در ۷۱۵ ه. ق. میان رشیدالدین و تاج‌الدین علیشه بر اثر عوامل متعدد، از جمله مسائل مالی، اختلاف افتاد (فضل‌الله همدانی، ۱۳۷۳، ص. ۷۱). در پی این اختلافات، اولجایتو به رشیدالدین بدگمان شد و از تاج‌الدین علیشه خواست تا رشیدالدین را مجازات کند، اما وی شفاعت رشیدالدین را کرد و اولجایتو دستور داد آن دو با یکدیگر صلح کنند (کاشانی و همبلی، ۱۳۸۴، ص. ۱۹۷).

۵-۳. آغاز حکومت ابوسعید و قتل رشیدالدین فضل‌الله همدانی

پس از درگذشت اولجایتو در سال ۷۱۶ ه. ق. به جهت سن کم ابوسعید، امیر چوپان حکومت را به دست گرفت. رشیدالدین و تاج‌الدین علیشه هر دو در منصب وزارت ماندند، اما میان آن دو اختلاف وجود داشت. برخی از دیوانیان از رشیدالدین خواستند تاج‌الدین را از میان بردارد، اما او نپذیرفت و آنان با تاج‌الدین برضد رشیدالدین هم‌پیمان شدند. تلاش بدخواهان رشیدالدین مؤثر واقع شد و سرانجام، او در ۷۱۷ ه. ق از وزارت ایلخانی عزل شد و از سلطانیه به تبریز رفت (نطنزی، ۱۳۳۶، ص. ۱۴۲). چندی بعد، تاج‌الدین و یارانش ادعا کردند اولجایتو با شربت زهرداری که ابراهیم، پسر رشیدالدین، به او داده، کشته شده است. در پی این ادعا، به فرمان سلطان ابوسعید، در ۷۱۸ ه. ق رشیدالدین و فرزندش را به قصاص اولجایتو کشتند. پس از قتل رشیدالدین، بدن او را قطعه‌قطعه کردند و به شهرهای مختلف فرستادند و سرش را در تبریز به خاک سپردند. ریح‌رشیدی در تبریز غارت شد، املاک و موقوفه‌های رشیدالدین را

پس گرفتند (حافظ‌ابرو، ۱۳۱۷، صص. ۷۸-۸۰). بعدها به دستور میرانشاه، پسر تیمور گورکان، بقایای جسد رشیدالدین را از مقبره‌اش بیرون کشیدند و در گورستان یهودیان به خاک سپردند. از پسران وی، غیاث‌الدین محمد، در دوره سلطان ابوسعید به وزارت رسید (نطنزی، ۱۳۳۶، ص. ۱۵۶).

۵-۴. ربع رشیدی

در دوران حکومت سلطان محمدخداپنده (۷۰۳-۷۱۶ ه.ق) با حمایت خواجه فضل‌الله، هنرمندان بسیاری در تبریز به مصورسازی نسخ خطی پرداختند. سپس ربع‌رشیدی ساخته شد و آن را به نام بنیانگذارش خواجه رشیدالدین فضل‌الله «ربع‌رشیدی» خواندند. علاقه بسیار خواجه رشیدالدین به نسخه‌پردازی باعث شد که در ربع‌رشیدی کارگاه‌های هنری کتاب‌آرایی برپا کنند و بهترین امکانات را در اختیار کاتبان و مصوران قرار دهند. این مجموعه ممتازترین مؤسسه موقوفه و بزرگترین مرکز علمی-فرهنگی ایلخانی به شمار می‌آمد و با مدیریتی بی‌بدیل و کارآمد اداره می‌شد. ربع‌رشیدی عملکردهای مختلف مذهبی، آموزشی، درمانی و اجتماعی داشت و برای هر عملکرد فضا و مکان مناسبی طراحی شده بود (ماهوان به نقل از سعیدنیا، ۱۴۰۱، ص. ۳۳۱). پس از آن که رشیدالدین در سال ۷۱۸ ه.ق در پی یک توطئه، توسط سلطان ابوسعید به مرگ محکوم شد، پایگاه هنری ربع‌رشیدی با تمام آثار و کتاب‌های موجود در کتابخانه که خواجه فضل‌الله در «وقفیات» به آنها اشاره کرده، ویران شد و به غارت رفت (خزایی، ۱۳۸۷، صص. ۴۴-۴۲).

۵-۵. خواجه غیاث‌الدین محمد و شاهنامه ایلخانی

ابوسعید بهادرخان در سال ۷۱۷ ق. بر تخت پدرانیش جلوس کرد. وجود وزیر فاضلی چون خواجه غیاث‌الدین محمد، فرزند رشیدالدین فضل‌الله، اعتبار مهمی برای حکومت او بود. غیاث‌الدین در ادامه راه پدرش به حمایت از مصورسازی شاهنامه ابوسعیدی پرداخت (خزایی، ۱۳۸۷، ص. ۴۴). از مطالعات گرابار و بلر می‌توان به این نتیجه رسید که مصورسازی شاهنامه ایلخانی، توسط وزیر خواجه غیاث‌الدین در زمان آریاخان (۷۳۶-۷۳۵ ق.)، شاهزاده چنگیزی، که خواجه وی را برای جانشینی ابوسعید پشتیبانی کرد، آغاز شده باشد. به نظر می‌رسد انتخاب صحنه‌های تشییع جنازه در این شاهنامه با تأکید وزیر وقت، خواجه غیاث‌الدین محمد، برای بزرگداشت خاطره قتل پدرش، خواجه فضل‌الله همدانی، باشد که در سال ۷۱۸ ه.ق به قتل رسید (خزایی، ۱۳۸۷، ص. ۴۵). هنگامی که رشیدالدین در پی یک توطئه به قتل رسید، حاکمان جهت توجیه افکار عمومی به او اتهام نفاق در دین زدند و با نیت مجازات بدن خواجه را مثله کردند و سپس به شهرهای مختلف فرستادند. در این شرایط فرزندان خواجه رشیدالدین امکان برگزاری مراسم سوگواری برای پدر را نیافتند. به نظر می‌رسد پس از قتل او، فرزندش خواجه غیاث‌الدین به نوعی قصد داشته است تا با پرداختن به نگاره‌های قتل و سوگواری در شاهنامه، به پدرش ادای دین کند. نگاره‌های سوگواری بیشترین تعداد پیکره را دارد و این موضوع می‌تواند تلویحی از قتل رشیدالدین و سوگواری برای وی باشد. رشیدالدین از شخصیت‌های تأثیرگذار و فرهیخته دوره ایلخانی به شمار می‌آید. او نزد مردم جایگاه، اعتبار و محبوبیت ویژه‌ای داشت. لذا چنین می‌نماید که نگاره‌های قتل قهرمانان شاهنامه، به قتل فجیع، ناجوانمردانه و قهرمانانه خواجه رشیدالدین به دست ایلخانان مغول دلالت‌ضمنی دارد. ماجرای قتل رشیدالدین و روایات قتل قهرمانان شاهنامه به صورت مشترک مفاهیمی نظیر: نبرد میان قدرت و ضدقدرت، تقابل جوانمردی با ناجوانمردی، عقل و خرد در برابر بی‌خردی، مناعت‌طبع در مقابل آز و طمع و پاکی در برابر ناپاکی را به مخاطب انتقال می‌دهد.

۵-۶. نگاره قتل مانی

مانی فیلسوف، شاعر، پزشک، نگارگر، بنیانگذار و پیام‌آور آیین مانوی است. مانی خود را مانند بودا و عیسی فرستاده خدا معرفی و دینی نو را تبلیغ می‌کرد. برادران شاپور یکم از او حمایت کردند و شاپور به او اجازه تبلیغ دینش را داد. اما مانی مورد خشم موبدان زردشتی دربار ساسانی قرار گرفت و بهرام یکم دستور کشتن مانی را داد. پس از اعدام، پوست او کنده، از کاه پُر و پیکرش در شهر آویخته شد. در زبور مانوی نیز مانند شاهنامه به چگونگی قتل مانی اشاره شده است: «افسار گسیختگان نفرین شده، خشم خویش بر بدنت روا داشتند. آنان خونت را در میان گذرگاه شهر جاری ساختند. ضربتی بر گردنت زدند و سرت را بر دروازه شهر نهادند» (آلبری، ۱۳۷۵، ص. ۱۲۰). مانی و رشیدالدین هر دو شخصیت مثبت دوران خویش بوده‌اند و با توطئه و خشم حاکمان به قتل می‌رسند. لذا نگاره قتل مانی به قتل رشیدالدین دلالت ضمنی دارد (تصویر ۱ در جدول ۶).

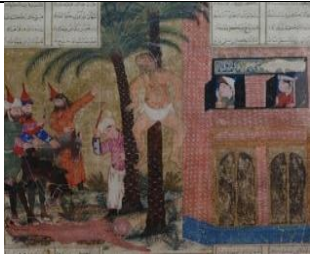
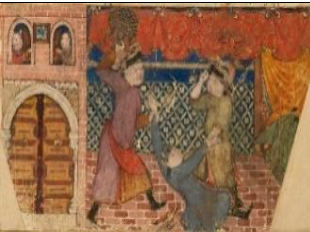
۵-۷. نگاره قتل ایرج توسط برادرانش

در بخش تحلیل دو نگاره آوردن سر ایرج برای فریدون و سوگواری فریدون برای ایرج، به فضایل اخلاقی و چگونگی قتل ایرج توسط برادرانش اشاره شد. بنابراین از تکرار مطالب پرهیز و به مروری کوتاه بر جدال تور و سلم با ایرج طبق اشعار شاهنامه اشاره خواهد شد. سلم و تور به دلیل نارضایتی از سپردن پادشاهی ایران به ایرج، با کینه و حرص نزد ایرج می‌روند. ایرج به آنها می‌گوید: در این دنیا هیچ چیزی ارزش جنگ و ستم بین برادران را ندارد. من تخت پادشاهی‌ام را به شما می‌دهم و با شما سر جنگ ندارم. سرزمین‌های شما را هم نمی‌خواهم. به گوشه‌ای می‌روم و زندگی می‌گذارم تا بمیرم. اما تور که فقط به دنبال انتقام بود، خنجری زهرآلود را در بدن ایرج فرو می‌کند و او را می‌کشد. سپس سرش را برای پدر (فریدون) می‌فرستند. لذا می‌توان گفت کینه‌توزی سلم و تور که منجر به قتل ایرج، قهرمان نجیب و پاک‌سیرت شد بر قتل رشیدالدین که به سبب توطئه و کین‌خواهی حاکمان رخ داد، دلالت ضمنی دارد (تصویر ۲ در جدول ۶).

۵-۸. نگاره قتل رستم توسط برادر ناتنی‌اش (شغاد)

داستان قتل رستم به دست شغاد از جمله داستان‌های تراژیک برادرکشی در شاهنامه است و از آن جهت که به مرگ قهرمان حماسی شاهنامه ختم می‌شود، یکی از مهمترین داستان‌های شاهنامه فردوسی است. شغاد، برحسب توطئه و نیرنگ علیه رستم به نزد شاه کابل می‌رود و پیشنهاد قتل رستم را مطرح می‌کند. طبق نقشه، شاه کابل رستم را به مجلس شراب می‌برد. شراب بر رستم تأثیر می‌گذارد و شاه کابل او را به صیدگاهی می‌برد که زمین آن پر از چاه است. علیرغم اینکه رخس خطر را احساس می‌کند اما رستم به اظهارهای او بی‌توجهی کرده، تا سرانجام در یکی از چاه‌ها فرو می‌افتد و بدنش سخت مجروح می‌شود. رستم در لحظات پایانی عمر موفق می‌شود، خودش را بر دهانه چاه کشانده و انتقام خویش را از شغاد بگیرد. بدین ترتیب، قهرمان حماسه ملی ایران به دست برادر خود کشته می‌شود (حامدی‌شیروان و زرقانی، ۱۳۹۳، ص. ۱۰۶)، (تصویر ۳ در جدول ۶).

جدول ۶- نگاره‌های قتل قهرمانان در شاهنامه ایلخانی

شماره تصویر	عنوان نگاره	نگاره اصلی	صحنه قتل
۱	قتل (اعدام) مانی		
۲	قتل ایرج توسط برادرانش سلم و تور		
۳	قتل رستم توسط برادر ناتنی اش (شغاد)		

منابع: https://www.metmuseum.org/met-publications/the-legacy-of-genghis-khan-courtly-art-and-culture-in-western-asia-1256-1353#additional_resources (Access date: 2024/03/21)

https://www.metmuseum.org/met-publications/the-legacy-of-genghis-khan-courtly-art-and-culture-in-western-asia-1256-1353#additional_resources (Access date: 2024/03/14)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1948-1211-0-25 (Access date: 2024/03/12)

۶. نتیجه گیری

در این پژوهش، ۸ نگاره از شاهنامه ایلخانی با مضمون قتل و سوگواری با رویکرد نشانه‌شناسی (دلالیت صریح و دلالیت ضمنی) رولان بارت بررسی شد. در بررسی کارکرد و جایگاه دلالیت صریح و دلالیت ضمنی در نگاره‌ها، نتایج پژوهش حاکی از آن است که سوگ‌نگاره‌ها دلالتهای صریح و ضمنی دارند. در مواجهه با دلالتهای صریح، ما با سطح اولیه و اتکاء نگاره به متن اصلی در آثار روبه‌رو می‌شویم. به عبارتی آن دسته از لایه‌های اولیه‌ای که مخاطب در برخورد نخست با نگاره، داستان و اشعار شاهنامه فردوسی را در ذهن خویش تداعی می‌کند. این سطوح اولیه در نگاره‌های سوگواری برگرفته از متن مکتوب شاهنامه‌اند. دلالتهای ضمنی نگاره‌های سوگ نیز در دو بخش: دلالت‌ضمنی اول و دلالت‌ضمنی دوم پرداخته شد. دلالتهای ضمنی اثر نیز به عوامل، متغیرها و جنبه‌های تاریخی،

اجتماعی و فرهنگی تکیه دارد و عواملی نظیر زمان، تغییرات و تحولات را در تحلیل آثار مد نظر قرار می‌دهد. نتایج واکاوی کارکرد دلالت‌ضمنی اول نگاره‌های سوگواری، حاکی از آن است که معنای بیرونی و التزامی در نگاره‌های سوگواری برگرفته از مرگ‌اندیشی و مشاهده قتل‌های گسترده در پی حمله مغول است. معانی التزامی با نشانه‌هایی نظیر: صحنه‌های سوگواری، بی‌تابی عزاداران، آوردن تابوت، همچنین قتل قهرمانان، پرداختن به جزئیات سوگواری در حالات چهره و مویه و زاری بر پیکر مقتول و ... هستند که با شرایط حاکم بر جامعه در پی حمله مغولان دلالت‌ضمنی دارد. در بررسی نشانه‌ها در دلالت‌ضمنی دوم، نتایج چنین حاصل شد که مقتول، به جسد خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی دلالت‌ضمنی دارد. رشیدالدین وزیر دوره ایلخانیان فردی ادیب و از شخصیت‌های تأثیرگذار دوره ایلخانی بود که طی یک توطئه، به طرز فجیعی به قتل می‌رسد. شاهنامه ایلخانی در دوره وزارت خواجه غیاث‌الدین محمد، فرزند مقتول (رشیدالدین) مصور شده است. لذا وی در ادامه راه پدرش به حمایت از مصورسازی شاهنامه ایلخانی پرداخت و چنین می‌نماید که با انتخاب صحنه‌های قتل قهرمانان و سوگواری در این شاهنامه، قصد داشته است تا جهت جاودانگی یاد قتل پدرش به او ادای دین کند. در این پژوهش تلاش شد تا از طریق دلالت‌های صریح و ضمنی، معنای سطحی-اولیه و معنای التزامی-بیرونی نگاره‌های سوگواری در شاهنامه ایلخانی مورد بررسی قرار گیرد و لایه‌های مشترک بین این نظام‌های دلالتی با نشانه‌ها و نظام‌های رمزگانی در نگاره‌های سوگواری شاهنامه ایلخانی آشکار و بیان شود.

پی‌نوشت‌ها

- ¹ Roland Barthes
- ² Oleg Grabar
- ³ Basil William Robinson
- ⁴ Sheila Blair
- ⁵ Jonathan M. Bloom
- ⁶ Robert Hillenbrand
- ⁷ Existentialism
- ⁸ Marxism
- ⁹ Ferdinand de Saussure
- ¹⁰ Dinesen, Anne Marie
- ¹¹ George Joseph Demotte
- ¹² Robert Hillenbrand
- ¹³ Sheila Blair
- ¹⁴ Basil Gray
- ¹⁵ Autocratie

کتاب‌نامه

- آلبری، سی. آر. سی. (۱۳۷۵). زبور مانوی. ترجمه ا. اسماعیل‌پور، فکر روز.
- امیری خراسانی، ا. و غفاری، ن. (۱۳۹۵). تأثیرات روانی هجوم مغول بر جامعه قرن هفتم با نگاهی به نقشه‌المصدر. متن‌شناسی ادب فارسی، ۲۲-۱، (۲)، ۸. <https://doi.org/10.22108/rpll.2016.20411>
- بارت، رولان (۱۳۸۴). درجه صفر نوشتار (ترجمه ش. دقیقیان، چ. ۲). هرمس.
- بلر، ش.؛ بلوم، ج. (۱۳۸۶). یادبود شاهنامه بزرگ: مظاهر حماسی و تاریخ معاصر (ترجمه س. رحمتی). هنرهای تجسمی، (۲۶)، ۳۸-۴۳.
- بلر، ش. (۱۳۸۷). الگوهای هنرپروری و آفرینش‌های هنری در ایران دوره ایلخانیان (مورد خواجه رشیدالدین) (ترجمه و. کاوسی). گلستان هنر، (۳)، ۴۷-۳۲.
- بیانی، ش. (۱۳۷۹). مغولان و حکومت ایلخانی در ایران. سمت.

- پورخالقی‌چتروردی، م. و حق‌پرست، ل. (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی آیین‌های سوگ در شاهنامه و بازمانده‌های تاریخی-مذهبی سوگواری در ایران باستان. ادب و زبان ادبیات علوم انسانی دانشگاه شهیدباهنر کرمان، جدید(۲۴)، ۶۳-۸۵.
- تسلیمی، ن.؛ نخعی، م.؛ بیدختی، م. ع. (۱۳۹۷). تطبیق عنصر نوشتار و تصویر در شاهنامه بایسنقری کاخ موزه گلستان با تکیه بر رویکرد بینامتنیت. نگارینه هنر اسلامی، ۵(۱۵)، ۷۱-۸۶. <https://doi.org/10.22077/nia.2019.2240.1187>
- جوینی، ع. م. (۱۳۷۵). تاریخ جهانگشای (تصحیح م. قزوینی، ج. ۱). دنیای کتاب.
- حافظ‌ابرو، ع. ل. (۱۳۱۷). ذیل جامع‌التواریخ رشیدی. (ویراستار خ. بیانی). علمی.
- حامدی‌شیروان، ز.؛ زرقانی، م. (۱۳۹۳). تحلیل داستان رستم و شغاد براساس مربع ایدئولوژیک ون‌دایک. کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، ۵(۲۸)، ۹۹-۱۲۹. <https://dori.net/dor/20.1001.1.17359589.1393.15.28.4.5>
- خامنائی، م. و خزایی، م. (۱۳۸۹). تحلیل ساختار بصری در سه اثر منتخب با موضوع مشترک سوگ. نگره، ۵(۱۵)، ۸۱-۶۹.
- خزایی، م. (۱۳۸۷). مجلس تشییع جنازه اسفندیار در شاهنامه ایلخانی. آینه هنر، ۶(۶)، ۴۲-۴۵.
- دادور، ا. و خیری، م. (۱۳۹۲). کارکرد معنایی دلالت‌های صریح و ضمنی در مطالعه موردی آثار محمدسیاه‌قلم. جلوه هنر، ۹(۹)، ۳۱-۴۲.
- دیلمقانی‌بازرگان، ن. (۱۳۸۸). تحلیلی بر نظریات ادبی رولان بارت. دانشنامه، ۲(۴)، ۱۷-۳۵.
- دینه‌سن، آ. م. (۱۳۹۰). درآمدی بر نشانه‌شناسی (ترجمه م. قهرمان، ج. ۴). پرش.
- رایسنسون، ب. و. (۱۳۷۹). بررسی نقاشی ایرانی (به کوشش ش. عدل). طوس.
- رسولیان‌آرانی، ص. و عباسی، ل. (۱۳۹۱). بازخوانی جهانگشای جوینی و سایر اسناد تاریخی حمله مغول. پیام بهارستان، ۵(۱۷)، ۹۴-۱۱۴.
- سرامی، ق. (۱۳۶۸). از رنگ گل تاریخ خار. علمی و فرهنگی.
- سودآور، ابوالعلاء (۱۳۸۰). هنر دربارهای ایران (ترجمه ن. محمد شمیرانی). نشر کارنگ.
- شیرازی، ع. ا. و قاسمی، ص. (۱۳۹۱). ریشه‌یابی آداب و رسوم ایلخانان در شاهنامه ابوسعیدی با تأکید بر نگاره‌های سوگواری. نگره، ۷(۲۲)، ۳۷-۲۴.
- صابر، ز. و میرزاییان، ف. (۱۳۹۸). مطالعه تقابل هویت ایرانی و غیرایرانی در مجلس «آوردن سر ایرج نزد سلم و تور» اثر محمد زمان. هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، ۴(۲۴)، ۵۷-۶۴. <https://doi.org/10.22059/jfava.2018.244188.665780>
- غنی‌زاده، ل. و کشمیری، م. (۱۴۰۱). بازنمایی عزاداری در اثر سوگواری بر پیکر مسیح (جوتو) و نگاره زاری بر نقش اسکندر (شاهنامه بزرگ ایلخانی). جلوه هنر، ۱۴(۲)، ۸۷-۹۸. <https://www.doi.org/10.22051/jzh.2022.38129.1718>
- فردوسی، ا. (۱۳۷۹). شاهنامه. براساس نسخه مسکو (به کوشش ن. فرشاد مهر). نشر محمد.
- فضل‌الله همدانی، ر. (۱۳۷۳). جوامع‌التواریخ (ویراستار م. روشن و م. موسوی). البرز.
- کاشانی، ع. م. و همبلی، م. (۱۳۸۴). تاریخ اولجایتو (ج. ۲). علمی فرهنگی.
- گرایار، ا. (۱۳۹۰). مروری بر نگارگری ایرانی (ترجمه م. وحدتی دانشمند). فرهنگستان هنر.
- گری، ب. (۱۳۶۹). نقاشی ایران (ترجمه ع. شروه). عصرجدید.
- ماهوان، ف. (۱۴۰۱). شاهنامه بینا فرهنگی بررسی نسخه مصور شاهنامه بزرگ ایلخانی. ادب‌حماسی، ۱۸(۲)، ۳۲۵-۳۵۳. <https://dori.net/dor/20.1001.1.23225793.1401.18.2.11.1>
- محمودی، ف. (۱۳۸۷). داستان اسکندر در مضامین تصویری شاهنامه بزرگ ایلخانی. فصلنامه هنر، ۷۷(۷۷)، ۲۰۲-۲۲۳.
- مقتدایی، ن.؛ محمودی، ف. و موسوی‌حاجی، ر. (۱۳۹۹). ساختار معنادار نگارگری و طبقه اجتماعی هنرمندان در شاهنامه بزرگ ایلخانی و سمک عیار با رویکرد ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن. مطالعات تطبیقی هنر، ۱۹(۱)، ۱-۱۸.
- منشی‌کرمانی، ن. (۱۳۶۵). نسائم‌الاسحار من لطائف الاخبار در تاریخ وزراء (ویراستار ج. محدث‌ارموی). اطلاعات.
- مهدی‌پور، م. (۱۳۹۰). تحقیق تطبیقی داستان حضرت یعقوب و فریدون و فرزندان آنان. پژوهش‌های ادب عرفانی، ۱۹(۱)، ۹۹-۱۲۴.
- میرزمانی، م. ر. (۱۳۸۰). روانپزشکی کاربردی در نیروهای نظامی. دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله.
- نطنزی، م. (۱۳۳۶). منتخب‌التواریخ معینی. کتابفروشی خیام.
- نوراللهی‌زرنندی، م. و حسین‌آبادی، ز. (۱۳۹۹). بررسی پنج نگاره از شاهنامه‌ی ایلخانی براساس چهارچوب نظریه‌ی کهن‌الگویی کارل گوستاو یونگ. مبانی نظری هنرهای تجسمی، ۱۰(۱)، ۲۹-۱۶.

واحددهکردی، ف. و مجابی، ع. (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی ساختار بصری نگاره "آوردن سر ایرج نزد فریدون" در مکاتب دوره صفوی. هنرهای صنعتی ایران، (۲)، ۱۱۹-۱۳۲.

وجدانی، ف. (۱۳۹۰). سیمای مرگ در شعر فردوسی و ناصر خسرو. پژوهشنامه ادب غنایی، (۱۶)، ۱۷۵-۱۹۶.

وصّاف الحضرة شیرازی، ف. (۱۲۶۹). وصّاف الحضرة (ج. ۱). بمبئی - هند: [بی نا].

هیلن برند، ر. (۱۳۸۸). زبان تصویری شاهنامه (ترجمه د. طباطبائی). فرهنگستان هنر.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Kimiya-ye-Honar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)